

ХРИСТІЯНІЗАЦІЯ ІМЕННИКА УКРАЇНЦІВ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМНОЇ СИСТЕМИ

У статті на підставі аналізу культурно-історичних чинників, що визначали процес християнізації іменника українців, зроблено висновок про неантагоністичне паралельне функціонування дохристиянських та християнських імен, що спричинилося до структурування українського антропонімку.

Ключові слова: українські особові імена, дохристиянське ім'я, християнське ім'я, мотивація імені.

В українській та слов'янській ономастиці загалом утвердився погляд щодо непримиренної боротьби церкви з дохристиянськими, слов'янськими за походженням, іменами, який, на думку багатьох, навіть не потребує доведення: у результаті безкомпромісної та нещадної боротьби церкви проти питомо слов'янських дохристиянських імен серед українців, як і в інших слов'янських народів, утвердився чужомовний християнський іменник. Так, в академічному виданні «Історія української мови. Лексика і фразеологія» стверджується, що язичницькі імена довго перебували в опозиції до християнських¹. Про «сутичку» між традиційними слов'янськими та новішими християнськими іменами говорять словацькі дослідники М. Майтан та М. Поважай². Ще категоричніше висловлюється російський учений В. Никонов, який заявляє, що «протягом семи століть тривала вперта боротьба проти нецерковних імен. /.../ лише на кінець XVII уряду й церкві вдалося повністю заборонити нецерковні імена»³. У насильницькому способі запровадження християнських імен переконаний також і український ономаст П. П. Чучка, який стверджує, що «східна православна церква виявилася у цій війні (з дохристиянськими іменами.— Л. Б.) найагресивнішою, оскільки вона на Русі рано утвердилася як державна релігія. Інші слов'янські регіони, наприклад Польща, Чехія, Хорватія, Словенія, до яких вплив православної церкви не доходив, зуміли дотепер зберегти сотні, а то й більше язичницьких імен слов'янського походження для використання їх як повноцінних знаків офіційного іменування громадян. А найповніше з-поміж усіх слов'ян зберегли автохтонні слов'янські імена серби, македонці та болгар, оскільки в роки турецького панування на східних Балканах православна церква не мала статусу державної релігії»⁴.

¹ Історія української мови. Лексика і фразеологія.— К., 1983.— С. 597.

² Majtán M., Považaj M. Vyberte si meno pre svoje dieťa.— Bratislava, 1998.— S. 14.

³ Никонов В. А. Русская адаптация иноязычных личных имен // Ономастика.— М., 1969.— С. 54–55.

⁴ Чучка П. Повернімо нашим дітям рідні імена // Бойківщина : Наук. зб.— Дрогобич ; Трускавець, 2004.— Т. 2.— С. 326. На нашу думку, немає найменших підстав пов'язувати збереження слов'янських дохристиянських імен із репресіями або державним статусом церкви.

Якщо абстрагуватися від ідеологічно-панславістської інерційності таких тверджень, то на перший погляд може здатися, що вони не позбавлені логіки: явища чужої, неслов'янської культури — християнські імена, давньоєврейські, грецькі або латинські за своїм походженням, — змогли витіснити питомо слов'янську дохристиянську систему власних імен людей, що успішно функціонувала не інакше, як лише шляхом безкомпромісної боротьби. Однак ретельніший аналіз взаємодії між підсистемами автохтонних та чужомовних імен в Русі-Україні періоду її християнізації змушує нас щиро засумніватися в обґрунтованості таких тверджень. Перш ніж твердити, що церква безкомпромісно боролася з дохристиянськими іменами з метою утвердити християнські, треба довести, що дохристиянські та християнські імена на час християнізації Русі-України були рівнозначними, тобто не лише функціонально близькими або тотожними, а й мали ідентичні виражальні можливості, а також їхня форма однаково відповідала фонемній структурі української мови, бо лише за таких обставин вони могли жорстко та безкомпромісно конкурувати на здобуття певного статусу в тогочасному ономастиконі українців. Однак дохристиянський та християнський іменник є не лише незіставними, а й цілковито відмінними феноменами духовної культури. Якщо реєстр дохристиянських імен був практично некодифікованим та кількісно практично необмеженим і, як вважають антропологами, міг налічувати кілька тисяч одиниць, то християнські імена творили жорстко кодифіковану систему канонічних імен, яка на перших порах християнізації Русі-України нараховувала близько чотирьох сотень імен. Дохристиянські імена українців були, як правило, рідномовними за походженням, а християнські — чужомовними. Рідномовна природа дохристиянських імен забезпечувала прозорість їхньої доонімної семантики та потужний характеристичний потенціал. Чужомовне походження християнських імен цілковито затемнювало їхню доонімну семантику та повністю редукувало характеристичні можливості. Дохристиянські імена відзначаються численністю мотивів присвоєння, причому ці мотиви мають прагматичний, побутовий або магічно-побажальний характер. Усі християнські імена присвоюються за універсальним мотивом — раз і назавжди надати дитині за посередництвом канонічного імені, яким вона охрещена, небесного заступника, який опікуватиметься долею свого земного тезки, а також засвідчити належність носія імені до християнської громади. Дохристиянські імена надавалися в родинно-побутовій обстановці, причому за життя одна особа могла називатися кількома різними іменами, тоді як християнські — у церкві під час урочистого, чітко регламентованого богослужіння. Дохристиянські імена вибирали рідні, близькі чи знайомі найменованій особі з огляду на їхні характеристичні або магічно-побажальні можливості, тоді як права вибору християнського імені батьки хрещеника позбавлялися, воно переходило до священика або кумів, а сам мотив вибору був таємничо-сакраментальний. Дохристиянські імена українців не вирізнялися з-поміж решти рідномовної лексики, тоді як чужомовність християнських імен була більш ніж очевидною. Дохристиянські імена функціонували спочатку (до християнізації

Наприклад, в іменнику чорногорців приблизно такий самий високий відсоток автохтонних з походження слов'янських імен, як і в сербів, хоч сама Чорногорія, принаймні значна її частина, ніколи не була під турецьким гнітом, а вплив православної церкви тут був найсильнішим з-поміж усіх слов'ян: Чорногорія, як відомо, від початку XVI ст. і аж до XIX ст. була чи не єдиною у світі своєрідною християнською теократичною державою, місцевий митрополит здійснював і світську владу. Однак це ніяк не вплинуло на високу питому вагу слов'янських з походження імен у національному іменнику.

Русі-України) виключно, а згодом — головним чином у народнорозмовному мовленні та усній формі. Християнські імена, навпаки, зроджуються у сфері писемної традиції церковно-конфесійного стилю тогочасної літературної мови. Очевидна функціонально-стилістична, структурно-семантична асиметрія дохристиянських та християнських імен, на нашу думку, є свідченням та гарантією паралельного їх уживання не лише в період християнізації Русі-України, а й у християнській Україні.

Ми поділяємо думку, що церква при християнізації Русі-України доклала титанічних зусиль для інкультурації свого іменника на українському етнокультурному ґрунті, однак ці зусилля аж ніяк не були спрямовані проти дохристиянських імен, тобто на їх заборону, а зосереджені на глибшому знайомстві з християнським віровченням, у тому числі і тій його частині, що стосується іменевжитку християнина. З появою християнських імен дохристиянські імена українців зберігають незмінними свою структуру, мотиваційну базу та функціональне навантаження, тобто залишаються основною неофіційною власною назвою особи. Натомість християнські імена приносять із собою в український антропонімікон стилістичну диференційованість по осі «неофіційне, нецерковне ім'я» → «офіційне, церковне», набувши статусу першого офіційного іменування українців. Саме християнство, яке прийшло на українські землі разом із писемністю, літературною традицією, спричинилося до стилістичної диференціації у сфері тогочасного іменника, чим і забезпечило тривале безконфліктне функціонування дохристиянських та християнських імен.

Церковно-офіційний статус імені особи доби Середньовіччя, звичайно, відрізняється від розуміння офіційного статусу імені в сучасному суспільстві. Однак незаперечні вияви кодифікації — чітко регламентований реєстр імен, мотиви та обряд їх присвоєння і т. ін., — на нашу думку, дають підстави твердити саме про офіційний чи протоофіційний характер функціонування християнських імен, який забезпечувала не держава, а церква. Така функціонально-стилістична спеціалізація, що намітилася в Русі-Україні вже на початку паралельного вживання дохристиянських та християнських імен, унеможлилювала сплановану та безкомпромісну боротьбу з дохристиянськими іменами після охрещення Русі-України, про яку так часто йдеться як у науковій, так і науково-популярній літературі. Адже християнські імена функціонували в церковній сфері, куди дохристиянські імена не допускалися, а в неофіційно-побутових сферах, зокрема на зорі християнської епохи, християнські імена практично не вживалися, бо там і надалі панували традиційні дохристиянські імена-прізвиська. Ця ситуація дуже нагадує нинішню ситуацію з дуалізмом прізвищ та прізвиць: з появою прізвищ на початку XIX ст. ні з боку держави, ні з боку церкви — нікому навіть не спало на думку повести рішучу боротьбу з прізвицьками. З ними ніхто не боровся, не бореться і боротися не буде, хоча далеко не кожному носієві вони до вподоби. Адже прізвиська мають окрему чітко регламентовану сферу побутування, специфічну джерельну базу, виражальні та оцінні можливості, які не накладаються на відповідні характеристики прізвищ.

Обґрунтованість таких міркувань підтверджує той факт, що в Русі-Україні Княжої доби навіть офіційні особи (князі, бояри), які, звичайно, були християнами, поза церквою продовжували іменуватися давніми дохристиянськими іменами. Лише невелике коло фахівців може, наприклад, назвати християнські імена не лише дітей Володимира Великого — *Доброніги, Позвізда, Станіслава, Судислава*, що народилися вже після офіційного охрещення Русі-України, а й вели-

ких київських князів *Ярослава, Святополка, Володимира Мономаха* та багатьох інших. В українських джерелах XI–XII ст., що творилися, як правило, духовними особами, дуже поширеними були формули іменувань на зразок «въ крещеньи *Йосиф*, а мирски *Владимиръ*» (1056 р.), «нареченнии в крещении *Василии*, руським именем *Владимиръ*» (1096 р.), «князь *Михайло*, зовомый *Святополкъ*» (1113 р.), «*Константинъ*, а мирскы *Добрыло*» (1164 р.) та ін. У наступні століття (XIII–XVI ст.) формули іменувань українців дещо видозмінюються, до них входять апелятиви *инако, или, alias* «або», *dictus* «званий», *in domo olim* «іноді вдома» та ін., хоча вони передбачають і надалі використання колишніх дохристиянських імен: *Мутко или Малишь, Максимъ инако Владъ, Allexander cum in domo olim Nyezgoda, Iohannes dictus Russok* та ін.⁵ Широке, нічим не обмежене вживання дохристиянських імен літописцями-монахами змушує нас щиро засумніватися в тому, що церква вела безкомпромісну боротьбу з традиційними дохристиянськими іменами українців. Навпаки, дохристиянські імена зберегли за собою статус важливого засобу ідентифікації особи, а зважаючи на їхню практично необмежені характеристичні можливості, вони виступають чи не єдиним онімним засобом характеристики денотата, оскільки чужомовні з походження християнські імена із затемненою доонімною семантикою зовсім були позбавлені характеристичного потенціалу або ж він був зведений до мінімуму.

На початковому етапі християнізації Русі-України паралельне вживання дохристиянських та християнських імен спричинилося до структурування антропонімного простору: християнські імена стають основною офіційною (церковною) власною назвою особи, що виконує передусім номінативну функцію, а дохристиянські імена-прізвиська функціонують в усіх позацерковних сферах та виступають основним онімійним засобом характеристики денотата, а також можуть виражати ставлення мовця до найменованої особи. Чітка диференціація сфер побутування дохристиянських та християнських імен, а також спеціалізація їхніх стилістичних можливостей стали підґрунтям для формування сучасних антропонімних класів власних імен людей та прізвищ⁶.

Паралельне функціонування християнських та дохристиянських імен у XI–XVIII ст. було настільки природним, що у статусі нецерковного найменування особи з виразними характеристичними можливостями постала ціла низка утворень на зразок *Неділя, Неділько, Понеділок, Середа, Субота, Ангел, Апостол, Йордан*, які вказували на час народження дитини або увиразнювали характерну рису її вдачі та, головне, вже були мотивовані християнськими реаліями, а тому немає найменших підстав зараховувати такі імена до слов'янських язичницьких (дохристиянських, автохтонних) імен, як це робить більшість дослідників української історичної антропонімії. Більше того, існування українських імен на зразок *Неділя, Неділько*, які функціонували в ролі традиційних україн-

⁵ Детальніше див.: *Демчук М. О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст.— К., 1988.— 000 с.

⁶ Показово, що на Балканах паралельне побутування християнських та нехристиянських імен було поширене ще в середині XIX ст. За словами В. Караджича, у Герцеговині та Чорногорії багато людей мають ще одне ім'я, крім хрещеного, яке там називають «надимаком». І. І. Толстой у «Сербскохорватско-русском словаре» перекладає його як «прзвище; кличка» (*Толстой И. И.* Сербскохорватско-русский словарь.— М., 1982.— С. 75). Такі «надимакки» можуть бути подвійними: одні надають дітям у родинному колі, а інші — поза ним, найчастіше для глузування. Причому, як свідчить В. Караджич, у Чорногорії та Герцеговині «надимаками» людина називається, пишеться, «надимаком» іменується і в піснях, тому для багатьох поза сім'єю та ріднею її хрещене ім'я мало кому відоме (*Караџић Вук Стеф.* Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем рјечичема.— 4 изд.— Београд, 1935.— С. 399).

ських характеристичних імен, виступає ще одним серйозним аргументом, що спростовує тезу про непримиренну боротьбу церкви з традиційними дохристиянськими іменами українців.

Як бачимо, системи дохристиянських та християнських імен українців докорінно різнилися за структурними, семантичними, ономазіологічними та функціональними ознаками, однак такі відмінності не мали взаємовиключного характеру, тому не могли спричинити репресивних заходів з боку церкви стосовно дохристиянських імен. Бідність українського іменника на дохристиянські імена, зокрема в порівнянні з іменниками південослов'янських народів, також не може пояснюватися церковними репресіями, бо український іменник поступається чисельністю, наприклад, перед сербським і в своїй християнській частині: український іменник нараховує близько 2500 імен, серед яких 120 слов'янських, тоді як сербський, за даними В. Лазаровича, нараховує 11 500 імен, причому з 7899 чоловічих імен 4785 — слов'янського походження, 3114 — християнських, а з 3612 жіночих 2142 — слов'янські, а 1470 — християнські⁷.

Паралельне стилістично регламентоване функціонування дохристиянських та християнських імен в Русі-Україні Княжої доби стало потужним каталізатором структуралізації тогочасного антропонімікону: дохристиянські імена трансформуються в антропонімні класи прізвиськ та прізвищевих назв, а християнські імена стали основою антропонімного класу власних імен українців.

(Ужгород)

L. O. BELEI

CHRISTIANIZATION OF UKRAINIAN PERSONAL NAMES AND ITS CONSEQUENCES FOR THE UKRAINIAN ANTHROPONYMIC SYSTEM

The article analyzes cultural and historical factors of Christianization of Ukrainian personal names. The analysis proves nonatagonistic functioning of Pre-Christian and Christian personal names which resulted in certain structure of Ukrainian anthroponymic system.

Keywords: Pre-Christian name, Christian name, onymic motivation, phonotactic adaptation.

⁷ Лазаровић В. Српски именованослов.— Београд, 2001.— С. 73.